

БЛОГОСФЕРА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Розвиток сучасної української історії неможливо уявити без легалізації нового типу історичних джерел – інформації, яка міститься в інтернет-повідомленнях. На особливу увагу заслуговує блогосфера – як її контент, так і статистичні дані. Нижче подано короткий огляд методології роботи з матеріалами блогосфери, зазначаються особливості й небезпеки використання цього нового типу джерел.

Ключові слова: історія сучасності, історичні джерела, блогосфера, блогери, протестні рухи.

На наших очах упродовж останніх двадцяти років у світі відбулися безпрецедентні зміни у способах і темпах обігу інформації, зумовлені поширенням комп'ютеризованих мереж. Динамічні зрушення відбиваються на всіх сферах: іншими стають громадське життя, суспільна свідомість, політика й економіка, ментальність та естетика, навіть побутові аспекти. Всеохоплюючий характер Мережі активує та прискорює процеси глобалізації. У царині психології Інтернет стає інструментом подолання відчуженості, пасивності й замкненості (створюючи водночас і нові проблеми). Іншими словами, він змінює людське життя та саму людину.

Контекст Всесвітнього павутиння швидко змінює домінуючі соціальні стратегії. Ще двадцять років тому класик етнонаціональних досліджень Е.Сміт зазначав: «Створеним інформаційним мережам годі вміститись навіть у найбільшому з національних утворень; водночас вони стають матеріальною основою злиття національних культур у регіональні і навіть формування глобальної культури... В руках могутніх міждержавних блоків і транснаціональних корпорацій ці телекомунікаційні системи й комп'ютеризовані інформаційні мережі можуть становити могутні засоби нового культурного імперіалізму»¹.

Світ стрімко змінюється, і свідчення цих перемін конденсуються в інтернет-даних. Проте у вітчизняному науковому дискурсі чинник інформатизації досі не отримав належного осмислення й висвітлення. Головна причина цього полягає, очевидно, у надвисокій динаміці, стрімкому розвитку Мережі. Натомість наукові дослідження, від формулювання проблеми до верифікації, проходять у значно повільнішому темпі. Вони здебільшого не зосереджені на фіксації змін, що вимірюються кількома роками (в той час, як для розвитку Інтернету декілька років – це ціла ера). Особливо обережні у цьому плані історики, котрі, як правило, мають справу з явищами й подіями минулого. Але дослідження з історії сучасності вимагають скорегувати такий скепсис: як стосовно чинника інформатизації, так і щодо історичних джерел нового типу – відомостей, вилучених із масиву інтернет-повідомлень.

* Михайлова Ольга Юріївна – аспірантка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, відділ етнополітології
E-mail: mihaylova27@yandex.ru

¹ Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Тарашука. – К., 1994. – С. 162.

Вивчення історії сучасності містить чимало небезпек і викликів методологічного характеру. Штучною видається вже навіть загальноприйнята, «шкільна», періодизація, згідно з якою сучасну історію України починають від 1991 р., адже вона фіксує інституціональні зміни, проте їх визначальна роль в історії не очевидна. Історія сучасності не вкладається в категоріальні рамки власне історії як науки, і вимушено кореспондує з суміжними дисциплінами – політологією, соціальною філософією, психологією тощо. У певному сенсі саме поняття являє собою оксюморон, на що вказує Г.Касьянов². Проблема джерел визначається автором як одна з найбільш дражливих, ідеться навіть про «стан інформаційного кошмару» істориків сучасності³. Справді, джерела з сучасної історії характеризуються неусталеністю, вони постійно поновлюються й перебувають в стані перманентного впорядкування. Спосіб користування з наявної інформації становить собою окрему проблему, з огляду на питання верифікації фактів. Утім, на персональному рівні її гострота почасти може бути подолана завдяки суворому дотриманню професійної етики, за умови зосередження на конкретних дослідницьких завданнях та ширшого впровадження міждисциплінарних підходів.

Розширення джерельної бази історії сучасності за рахунок залучення інтернет-даних Г.Касьянов, як і багато інших дослідників, формулюють як актуальне завдання джерелознавства. Звісно, воно передбачає вирішення значної кількості питань, що відразу постають перед науковим співтовариством. Чи е оцифрований і викладений у Мережу документ аналогом паперового? Хто візьме на себе завдання збереження таких історичних джерел – держава, наукові установи, архіви? Чи варто заохочувати авторів супроводжувати посилання на джерела також посиланнями на їх електронні відповідники – для зручності пошуку? Чи доцільно спиратися на дані Інтернету якнайширше, а чи лише в тих випадках, коли їх годі оминати, особливо з огляду на специфіку обраної теми?

Неможливо ігнорувати веб-джерела, коли йдеться про події, які самим існуванням своїм зобов'язані інформаційним технологіям сучасності. В Інтернеті здобувають собі трибуну маргінальні дискурси (сектантські, політичні ультраправі або ультраліві, мілітаристські тощо), оскільки вони не знаходять інших шляхів вираження. Отже, історик сучасності, з огляду на власні наукові інтереси, має залучати матеріали, отримані з відповідних інтернет-ресурсів. Із цієї ж причини протестні рухи на сьогодні вже неможливо досліджувати без урахування таких даних.

Український Євромайдан почався з короткого запису журналіста М.Найєма в мережі «Facebook»⁴, де він закликав негайно вийти на центральну площу Києва всіх, незгодних із радикальною зміною зовнішньополітичного курсу країни (фактичною відмовою від асоціації з ЄС). Подальша мобілізація громадян на протестну активність від кінця 2013 р. стала можливою (та ефективною) завдяки посередництву й організаційним потужностям не лише

² Касьянов Г. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування // Український історичний журнал. – 2006. – №4. – С.4–16.

³ Там само. – С.7.

⁴ Див., напр.: Kotsuba O. Ukraine's Battle for Europe // The New York Times. – 2013. – November 29 [Електронний ресурс]: http://www.nytimes.com/2013/11/30/opinion/ukraines-battle-for-europe.html?hp&rref=opinion%2Finternational&_r=1&

соціальних мереж, але також блогосфери, особливо на веб-сайті «Української правди». Саме тут громадські активісти, політики висловлювали свої думки щодо поточних подій, виносили на обговорення проблемні питання, сперечалися, оприлюднювали наміри, публікували програмні тексти, створювали цільові групи. Зворотний зв'язок, який характеризує блогосферу й соціальні мережі, став запорукою успіху проведення масштабних акцій (недільні віча, пікетування державних установ, походи на Межигір'я тощо).

Соціальні зрушення всесвітнього значення, такі, як «Арабська весна», акція «Захопи Волл-стріт», український Євромайдан, були напряму обумовлені можливостями Інтернету, адже готувалися й організовувалися за посередництва ресурсів блогосфери та комунікаційних мереж. Саме вони стали базовим механізмом здійснення протестної діяльності. Це відрізняє події в Україні 2013–2014 рр. від Помаранчевої революції 2004 р., котра відбувалася здебільшого за посередництва телебачення, оскільки Інтернет тоді ще не набув достатнього поширення в нашій країні. Цей логічний ряд можна продовжити. Суспільні трансформації часів «перебудови» у СРСР були революцією наполовину телевізійною (телепрограма «Взгляд»), наполовину друкованою (журнал «Огонёк»)⁵. При дослідженні цих історичних подій історики брали до уваги відповідні джерела. Тобто незабаром, коли дослідники писатимуть історію Євромайдану, вони неодмінно шукатимуть веб-інформацію – у блогосфері та соціальних мережах.

Не підлягає сумніву, що на наших очах відбувається процес легітимації нових для історика джерел. У середовищі західних учених зараз триває розробка методології аналізу даних інформаційних мереж, що полегшить їх використання дослідниками сучасності. Зокрема, цьому присвячують свої студії Е. Чедвік, Д. Карпф, Дж. Мішне та ін.⁶ Деякі їхні напрацювання вже збагатили методологічний арсенал вітчизняних фахівців.

Чимало представників суміжних щодо історії дисциплін (здебільшого політологів, соціологів, навіть філологів) уже зараз звертаються до джерел Інтернету в пошуках даних для своїх досліджень. Натомість процес їх залучення в історичних студіях дещо відстає, фактично, він нині лише починається. Легітимації даних Мережі вже присвячують свої праці російські джерелознавці. Зокрема, Ж. Хамітова виокремлює три типи історичних джерел, що побутують на електронних носіях:

– Джерела, котрі мають паперовий або аналогічний йому відповідник (наприклад, документи, випущені відразу в паперовому та електронному варіантах). Утім, такі джерела мають і свою специфіку щодо паперових аналогів: необмежений тираж, загальна доступність.

– Сайти або інші ресурси, покликані бути вмістилищем електронних документів (наприклад, спеціалізовані веб-сторінки державних установ). Цінність

⁵ Поченцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. – К., 2012. – С.51.

⁶ Chadwick A. Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies. – Oxford, 2006; Karpf D. Blogosphere research: a mixed-methods approach to rapidly changing systems // IEEE Intelligent System. – 2009. – September – October. – P.67–70 [Електронний ресурс]: <http://davekarpf.files.wordpress.com/2009/11/ieee-invited.pdf>; Mishne G., Glance N. Leave a reply: An Analysis of weblog Comments. – Edinburgh, 2006.

у даному випадку мають представлені тут документи, хоч зовнішня критика може стосуватися й самого ресурсу.

– Джерела, які замислювалися й можуть існувати винятково в електронному вигляді. Аналіз їх неможливий без розгляду того ресурсу (веб-сторінка, сайт, блог), на якому джерело розміщене, адже важлива вся сукупність текстів, зображень, посилань, опцій. Власне, джерелом виступає не текст, а ресурс. До цього типу джерел і належать блоги⁷.

Серед різноманіття форматів, що побутують у Всесвітній мережі, блоги заступують на окрему увагу дослідників. Це – питомо демократичний формат, який надає своєму авторові найкращі можливості вільного висловлювання. Започаткувати мережевий журнал може будь-який користувач, не вкладаючи жодних коштів і навіть, за бажанням, не повідомляючи власного імені, тобто анонімно. І лише від ініціативи блогера та його талантів залежатиме, чи приверне він увагу широкої аудиторії, чи вплине на неї. Ці повідомлення якнайкраще конденсують самоусвідомлення наших сучасників, адже відвертість і щирість цінуються у просторі Інтернету найбільше. Це пояснює, чому блогосферу називають «віртуальною громадською ареною початку ХХІ ст.»⁸.

Блоги викликають дослідницький інтерес саме тому, що мають подвійну природу: є водночас продуктом дискурсу та комунікативним інструментом⁹. Дискурсивний характер блогосфери обумовлений тим фактом, що мережеві журнали створюються з метою оприлюднення чогось. Ці безпосередні повідомлення передають не лише хвилинні настрої їхніх авторів, але й досвід соціалізації, способи орієнтування у світі, ідентифікаційні пріоритети. Тому, беручи до розгляду тексти блогосфери, варто приділяти увагу не лише їм, але й контексту їх виникнення (ідеться про аналіз місця тексту в певних дискурсивних практиках). Отже, дискурс-аналіз текстових (і візуальних) матеріалів, разом із контент-аналізом, становить стандартний методологічний інструментарій роботи з вмістом блогосфери.

Щоправда, змістову наповненість блогосфери багато дослідників (та й користувачів Мережі) ставлять під сумнів. Причина в тому, що значна її частина – це малозмістовні щоденники, а крім того, наповнена дубльованими повідомленнями (інтернет-ЗМІ, з інших блогів тощо). Демократизм блогосфери має як позитивний (щирість дописувачів), так і негативний (поверховість, імпульсивність викладу) бік.

Утім, окремі блогери демонструють зразки висококласної публіцистики. Їхні дописи користуються увагою аудиторії, їх коментують і цитують. Фактично вони стають містком між суспільним дискурсом та аудиторією. З іншого боку, певною мірою це ще й місток між науковим дискурсом і повсякденною свідомістю – оскільки такі блогери виявляють високу освіченість та відповідальність

⁷ Хамитова Ж.А. Российская блогосфера как исторический источник // Историческая наука и образование в условиях современных вызовов: Мат. междунар. науч.-практ. конф. – Казань, 2012. – С.267.

⁸ Зернецька Л. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації // Політичний менеджмент. – 2009. – №2 (35). – С.14.

⁹ Янченко А. Соціальні медіа як елемент політичної комунікації // Там само. – 2013. – №1/2 (57/58). – С.160.

щодо викладених тез. Їхні дописи вирізняються концептуальністю, адже це вважається домінантною категорією публіцистики¹⁰. У першу чергу сказане стосується блогів, розміщених на платформах відомих ЗМІ. Серед найбільш популярних майданчиків вітчизняних блогерів назвемо інтернет-видання «Українська правда» та «Кореспондент.net»¹¹.

Вплив таких блогів не обмежується середовищем активних користувачів – він виплескується за межі Всесвітнього павутиння. Вчасне поширення інформації (наприклад, того ж таки компромату) може внести суттєві корективи у життя суспільства. Цю тенденцію відбиває вислів Г.Клінтон: «Коли ти в Інтернеті, тобі не треба бути олігархом чи рок-зіркою, щоб мати великий вплив на суспільство»¹². Але навіть коли блогер ставить перед собою першочергове завдання інформувати, він, як правило, не обмежує себе у задоволенні дати власну оцінку наведеній інформації. І цим самим долучається до жанру публіцистики.

Блоги справді виступають як комунікативний інструмент. Слід погодитись, що запис у мережевому журналі репрезентує культурний капітал автора, а кількість коментарів – це репрезентація соціального капіталу, виражена у символічній формі¹³. При цьому більш коментованими, за численними спостереженнями, виявляються записи на публічну, а не приватну тематику. Статистика комунікаційних трансакцій (кількість відвідувань, цитувань тощо) навколо того чи іншого повідомлення, а також зміст коментарів, надають додатковий джерельний матеріал, зокрема такий, що піддається обрахуванню. «Лайки», тобто відзначення повідомлень, котрі подобаються користувачеві – це показник реальної популярності, позитивного ставлення відвідувачів сайту до того чи іншого тексту, ініціативи, особи чи інтернет-ресурсу. Таким чином означений ступінь уваги до повідомлення або ресурсу відбивається на його поширюваності (зокрема й у соціальних мережах), і також виступає доволі інформативним для уважного дослідника. Спосіб, яким можна користуватися з цього матеріалу – методологію аналізу статистики блогосфери – пропонує американський науковець Д.Карпф¹⁴. За його даними, серед західних учених прийнято брати до уваги такі показники:

1	NCS	Network centrality score	Соціометричні дані присутності у блог-стрічці
2	HAS	Hyperlink authority score	Визначення популярності за показниками посилань
3	STS	Site traffic score	Показник відвідуваності за день
4	CAS	Community activity score	Вимір ступеня інтерактивності, коментування блогів

¹⁰ Суржун Л. Концептуальність як домінантна категорія публіцистичного дискурсу // Стиль і текст: Зб. ст. – Вип.8. – К., 2007. – С.47–50.

¹¹ [Електронний ресурс]: <http://blogs.pravda.com.ua/>; [Електронний ресурс]: <http://blogs.korrespondent.net/>

¹² Див.: Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. – С.58.

¹³ Білоричька А. Характеристики контенту блогу як репрезентації капіталів суб'єктів у блогосфері (на основі проведеного контент-аналізу) // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2010. – №15. – С.110.

¹⁴ Karpf D. Blogosphere research: a mixed-methods approach to rapidly changing systems // IEEE Intelligent System. – 2009. – September – October. – P.67–70 [Електронний ресурс]: <http://dav-ekarpf.files.wordpress.com/2009/11/ieee-invited.pdf>

Д.Карпф пропагує новий авторський підхід: радить робити висновки про популярність того чи іншого блогу за величиною BAI (Blogosphere authority index; показник авторитетності у блогосфері), в якому зведено дані наведених вище чотирьох. Водночас дослідник не приховує складності обліку квантитативних показників у блогосфері, оскільки об'єкт досліджень швидко змінюється, і часто – абсолютно непередбачуваним шляхом.

У цьому контексті постає питання, чи можуть блоги взагалі становити собою достовірне джерело, адже більшість блогерів виступають під псевдонімами (ніками)? Є підстави відповісти на це питання позитивно. За блогерським ніком приховується певна, конкретна особа – людина, яка в мережевому журналі викладає свої погляди, переконання, досвід. Усе це, а також особиста історія, яку можна простежити за записами, переконують, що у блогу знаходить відбиток ідентичність його автора. До того ж слід зауважити, що анонімність у блогосфері вже не домінує так однозначно, як на початку її існування. Поширення соціальних мереж дедалі частіше спонукає блогерів давати посилання на свої сторінки, скажімо у «Facebook», де, як правило, міститься достовірна інформація про особу. Також і коментатори блогів усе частіше відвідують блогосферу з власних сторінок у соціальних мережах.

Використовуючи джерела Всесвітньої мережі у своїх дослідженнях, історик сучасності має зважати на їх місце у складних соціальних і політичних процесах, що відбуваються не лише у віртуальному просторі. У режимі удаваної самостійності й анонімності, звичному для інтернет-користувачів, виникає ілюзія контролю над ситуацією, що, своєю чергою, послаблює психологічний захист свідомості індивіда. Цим користуються зовнішні актори, під якими можуть ховатися окремі особи, партії, державний апарат, а також спецслужби інших країн. Невипадково засновник «Кремлівської школи блогерів» О.Чаадаєв був водночас керівником політичного департаменту правлячої партії «Єдина Росія». Інтернет став полігоном різноманітних маніпулятивних технологій, і про це необхідно пам'ятати, звертаючись до матеріалів Мережі як до джерела наукової роботи. Деякі держави (Китай, Ізраїль, Росія та ін.) наймають команди блогерів, котрі активно породжують «правильні» повідомлення, занижуючи роль і вагу критичних. При цьому активно йде процес створення фальшивих «профілів», які можуть супроводжуватися достовірно поданою «біографією» блогера.

Суб'єкти впливу широко використовують у блогосфері ботів, тобто найнятих користувачів, які підтримують ідеї або дії суб'єкта впливу, чи ж виступають критиками його опонентів і застосовують різноманітні методи інформаційно-психологічного впливу (дезінформація, маніпулювання, поширення чуток, навіювання, психологічний тиск). В Інтернеті можна знайти рекомендації щодо того, як розпізнати такого бота – у нього можуть бути дивні нік або ім'я, він відзначатиметься надмірною активністю при поширенні певної інформації. Боти ніколи не відповідають на особисті звернення й коментарі, до того ж годі знайти відомості про їх комунікацію з іншими користувачами. Виявити суб'єкта маніпуляцій буває не так просто, навіть для відстороненого дослідника з настановами об'єктивності. Утім, небажаним є й ухил у конспірологію, спроби бачити за кожним дописувачем «агента спецслужб».

Крім цієї перестороги, слід брати до уваги сукупність негативних аспектів, котрі характеризують дискурс Мережі, і бути свідомим щодо відповідних помилок. Це – одномірність, відсутність системного бачення проблем держави й політики з боку дописувачів, їх неполіткоректність, імпульсивність, перевага оціночних суджень, кітчевість, радикалізм¹⁵. Свобода висловлювання, яку надає Інтернет, демонструє в такий спосіб свій зворотний бік. Але це не повинно завадити історикам скористатися перевагами даного типу джерел.

Таким чином, зміни у світовій структурі інформаційного обігу, пов'язані з тотальним розширенням Всесвітньої мережі, провокують трансформації більшості особистісних, соціальних і пізнавальних стратегій людства. Увага до цих процесів характеризує рівень сучасного гуманітарного знання в розвинутих країнах. Українським історикам, і особливо тим із них, хто досліджує різноманітні аспекти сучасності, не варто нехтувати вказаними змінами.

Визнаючи методологічні труднощі такої галузі історичних досліджень, як історія сучасності, слід водночас указати на конечну необхідність розширення джерельної бази таких студіювань шляхом залучення даних Інтернету. На наших очах відбувається процес легітимації цих нових для історика джерел інформації. Особливе місце серед них належить матеріалам блогосфери, її контенту, статистиці коментарів, посилань, цитувань тощо. Демократизм, безпосередність і щирість дописувачів, швидкість реагування на поточні події – визначальні характеристики цього типу джерел. Слід також брати до уваги, що вільне спілкування в Мережі може бути полем інформаційно-психологічних впливів акторів, котрі реалізують власні інтереси. До того ж широка практика анонімності й деяка поверховість інтернет-дискурсу справляють свій вплив на використання блогосфери як історичного джерела.

¹⁵ Янченко А. Соціальні медіа як елемент політичної комунікації. – С.157.

The article provides a brief trial of a new type of historical sources, such as the data contained in the messages of the Internet. The development of Ukrainian contemporary history is unimaginable without the legalization of such historical sources. The blogosphere, with its content and statistics, is particularly worthy of researchers attention. The article includes an overview of the methodological techniques and points to characteristics and dangers in usage of blogosphere as new type of historical sources.

Keywords: contemporary history, historical sources, blogosphere, bloggers, protest movements.

